

TARİHİ BİTLİS ÇEŞMELERİ

Yazar

Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK

© Copyright 2025

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN **Kapak ve Sayfa Tasarımı**
978-625-375-483-9 Akademisyen Dizgi Ünitesi

Kitap Adı **Yayıncı Sertifika No**
Tarihi Bitlis Çeşmeleri 47518

Yazar **Baskı ve Cilt**
Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK Vadi Matbaacılık
ORCID iD: 0000-0001-6979-3342

Yayın Koordinatörü **Bisac Code**
Yasin DİLMEN HIS028000

DOI
10.37609/akya.3648

Kütüphane Kimlik Kartı
Öztürk, Şahabettin.
Tarihi Bitlis Çeşmeleri / Şahabettin Öztürk.
Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2025.
329 s. : şekil, tablo. ; 195x275 mm.
Kaynakça var.
ISBN 9786253754839

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi AŞ

Halk Sokak 5 / A
Yenişehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Doğadaki tüm canlıların vazgeçilmesi mümkün olmayan temel ihtiyaç maddesi olan su, insanoğlunun var olduğu günden günümüze kadar her alanda kullanılmıştır.

Su canlılara ve toprağa hayat veren, bereket, güzellik, temizlik, şifa gibi birçok faydalar sağlamaktadır. Tarihi kültürümüzde su üzerine çeşitli masal, hikâye, roman, atasözü, şarkı, türkü ve efsanelere konu olmuştur. Su, tüm ilahi tek ve çok tanrılı inançlarda ruh ve beden temizliğinde kutsal bir varlık olarak kabul edilmektedir. İnsanların içme ve diğer tüm yaşam ihtiyaçlarını karşılamak üzere her dönemde çeşitli yapı malzemesi kullanılarak çeşme, hamam, sarnıç, sebil, şadırvan, su kuyusu, kehriz vb. mimari eserler inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yapılar aynı zamanda bina edildiği uygarlık dönemini mimarlık, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, estetik, maddi ve manevi yapısının birer mührü olarak değerlendirilmektedir.

Tarih boyunca Anadolu coğrafyasındaki her medeniyet su ihtiyacını karşılama üzere, temizlik ve sağlık amaçlı su tesisler ile yerleşim alanlarını donatılmışlardır. Dönemin sanat ve mimari özelliklerini taşıyan su yapıları içerisinde önemli bir konuma sahip olan çeşmeler, görsel ve işlevsel olarak kent kültürünün vazgeçilmez zengin mimari unsurlarıdır.

Kadim Bitlis kentinin cadde ve ara sokak başlarını süsleyen bu nadide çeşmelerden akan su, sesiyle mekâna huzur ve güven, otsu-odunsu bitkilere can vererek yeşil bir ortam ve gölgelik oluşturarak görsel mimari peyzaj sağlamaktadır. Kentteki çeşmeler aynı zamanda kapalı ev ortamındaki kadının sokağa çıkarak mahalle ahalisi ile çeşme başı sohbet ve eğlenceler ile sosyal ve kültürel etkinliğin odağı haline gelmiştir.

Kesintisiz sekiz yıllık yoğun bir uğraşın sonucunda ortaya çıkan Tarihi Bitlis Çeşmeleri adlı kitap çalışmasında Bitlis şehir merkezi, ilçeleri köy ve mezarlarında inşa edilen tarihi çeşmelerin en ince mimari ve teknik yapısal durumları detaylıca incelenerek tespit edilmiştir. Araştırma konusu olan bu güzide su mimari kültür varlıkları olan çeşmeler, mimari metodolojik düzen içerisinde mevcut mimari ve yapısal durumları mimarlık tarihi ve sanat tarihi bilimsel anlayışla analitik olarak analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışma boyunca büyük bir sabırla yardımcı oldukları ve olumlu eleştirilerinden istifade ettiğim, Sayın Prof. Dr. Oktay BELLİ 'ye, Sayın Prof. Dr. Müjgen ŞEREFHANOĞLU SÖZEN 'ne, Sayın Prof. Dr. Sedat CERECİ'ye, ÇEKÜL Vakfı'na kitabelerin tercümesinde yardımcı olan aziz dostum Amir Yousef NEJAD'a, Anadolu'nun yaşayan ozanlarından değerli dostlarım Şair ve Ozan Sadık Sait KÜÇÜK (Sadık Miskini) ve Abdurrahman TEPE (Samihi)'ye, Bitlis Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü teknik elemanlarına, Anadolu Eğitim-Kültür-Turizm ve Sanat Derneği'ne, çalışmanın her aşamasında bana manevi destek olan eşim Elmas, kızım Mislina, oğullarım Ahmet Yıldırım ve Mustafa Eren ÖZTÜRK'e çok teşekkür ederim.

Mimarlık kültür tarihine, memleketim olan Bitlis mimari kültürüne ve geleceğimizin teminatı olan genç Mimar ve Sanat Tarihçisi bilim insanlarına faydalı olması dileğiyle...

Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK
(Mimar-Sanat Tarihçisi)

Sevgili kızım; Mislina'ya ithafen...

**“Tatbikata dönüştürülemeyen her teknik ilmin,
doğru ile yanlış arasında kaldığını gördüm”**

İsmail Ebul-iz El Cezeri

Bitlis'in Hayat Kaynakları: ÇEŞMELER

Bitlis şehri, tarih öncesi (prehistorik) çağlarda Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan Nemrut, Süphan, Aladağ ve Tendürek gibi dağlardan çıkan volkanik püskürüğü obsidyenden (doğal cam) yapılmış bıçak, kama, ok ucu, mızrak ucu gibi kesici ve öldürücü silahlar ile çeşitli aletlerin güneyde Mezopotamya'daki çeşitli yerleşim merkezlerine ihraç edildiği Bitlis Çayı Vadisi kenarında yer alan çok eski bir yerleşim merkezidir.

Kuzeydoğu Anadolu ve Van Gölü Havzası'nda yer alan yerleşim merkezlerinin, Bitlis Çayı'nın güneye doğru açmış olduğu vadi boyunca oluşan tarihi ticaret yolunda, Kuzey Suriye Şehirleri ile yapmış olduğu ticarete, tarih boyunca Bitlis Şehri önemli bir konaklama ve ticaret merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Bitlis Şehri'nin üstlenmiş olduğu bu ticaret merkezi olma özelliği, günümüze kadar devam etmektedir.

Bitlis Şehri Eski Çağ'da aynı stratejik coğrafi konumunu, MÖ. IX-VII. yüzyıllar arasında Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde çok güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı döneminde de sürdürmüştür. Örneğin, bugünkü Bitlis Şehri'nin 10 km güneyinde bulunan Delikli Taş Kaya Tüneli, Urartu Kralı Minua döneminde, yani MÖ. X. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Bu ünlü kaya tüneli, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti döneminde, XIX. yüzyılın son çeyreği içinde Bitlis'te araştırma yapan H. F. B. Lynch'in de belirttiği ve fotoğrafladığı gibi, "Semiramis Kaya Tüneli olarak isimlendirilmekteydi.

Urartu Krallığı'nın bir başka ünlü kaya tüneli, "Van-Kelişin Ordu Yolu" üzerinde, "Sakaltutan" mevkiinde yer almaktadır. Sakaltutan Kaya Tüneli günümüze kadar varlığını korumasına karşın, Semiramis-Delikli Taş Kaya Tüneli, ne yazık ki 1962 yılında Bitlis'e gelen büyük kamyonların ve Van Gölü üzerinde çalışacak olan feribot parçalarının geçememesi yüzünden, üzeri dinamitler ile parçalanarak, tahrip edilmiştir. Kuzey-Güney doğrultusunda Bitlis Çayı Vadisi boyunca devam eden bu ünlü ticaret yolu, MÖ. 400 yılında Kunaksa'dan kuzeye doğru çıkarak Karadeniz kıyılarına ordusu ile birlikte ulaşmak isteyen Grekli komutan Xenophon tarafından da kullanılmıştır.

Temiz, tatlı ve soğuk su kaynakları yönünden oldukça zengin olan Bitlis şehrindeki yönetici ve hayırsever insanların, Osmanlı Devleti döneminde yaptırmış olduğu çok sayıdaki tarihi çeşme, Bitlis su mimarisinin en güzel örneklerini yansıtmaktadır. Çeşme yapma geleneğinin, Orta Çağ'dan beri konut mimarisine koşut olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, daha önce yapmış olduğu doktora çalışmasında, Van Gölü Havzası Orta Çağ ve Sonrası Su Mimarisi'ni incelemiştir. Bu özgün ve önemli çalışmayı devam ettirerek, "Tarihi Bitlis Çeşmeleri" adlı konuyu, daha sistemli ve geniş kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir.

Yalnızca Bitlis Şehri'nde 355 adet çeşme araştırılmış, 49 çeşme ise yazar tarafından ayrıntılı olarak bilimsel yöntemlerle incelenmiştir. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, günümüzde yok olan çeşmeleri, sistemli bir şekilde mahalle mahalle sınıflandırarak vermiştir, ancak yok olan çeşmelerin sayısı, insanı şaşkına çevirmektedir. Ne yazık ki, niteliksiz onarımların yanı sıra, ortadan kaldırılan tarihi çeşmelerin telafisi kültür tarihi açısından mümkün değildir.

Tarihsel bir kimliğe sahip olan Bitlis şehri ve ilçelerinde bulunan çeşme mimarisi, Anadolu çeşme mimarisine çeşitlilik yönünden büyük bir katkı sağlamıştır. 1970 yılından itibaren, Bitlis şehrinde düzensiz gelişmenin yanı sıra, sokakların genişletilmesi ve yeni sokakların açılması, kanalizasyon çalışmaları ve özellikle çeşmelerden akan suyun konutların içine taşınması sırasında, birçok çeşme tahrip edilmeye başlanmıştır. Bunların yanı sıra, Bitlis'te kış mevsiminin oldukça soğuk geçmesi, suyu donan çeşmelerdeki tahribatı artırmıştır.

Bitlis şehri ve ilçelerinde bulunan çeşmelerin mimarisi, tarihsel bir niteliğe sahip olan konut mimarisi ve özellikle halkın sosyal yaşantısı ile çok büyük bir uyum içindedir. Özellikle Bitlis şehrinde sokakların simgesi haline gelen tarihsel çeşmeler, insanların su ihtiyacını karşılamasının yanı sıra, sosyal hayatın ve kültürel etkinliğin odağı haline gelmiştir. Örneğin, Bitlis Bölgesi'nde birçok öykü, masal ve aşk türküsü'nün de esin kaynağı, tarihi Bitlis çeşmeleri olmuştur.

Temiz, tatlı ve soğuk su kaynakları yönünden çok zengin olan Bitlis Şehri'nde, bunları değerlendirmek için yapılan tarihi çeşmeler, Bitlis su mimarisinin en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk'ün hazırlamış olduğu bilimsel çalışmadan öğrendiğimize göre, çeşmelerin az bir kısmı, zengin insanların evlerinde, çok büyük bir kısmı ise, sokaklarda konutlara birleşik veya bağımsız olarak bulunmaktadır.

Bitlis şehri ve ilçelerinde dini, askeri ve sosyal konutların yanı sıra, tarihi bir niteliğe sahip olan çeşmeler de Van Gölü Havzası medeniyetinin en önemli taşınmaz kültür varlığını oluşturmaktadır. Bitlis'in tarihi konut mimarisine koşturuk olarak, çeşmeler özenli bir şekilde kesme taştan yapılmıştır. Özellikle kitabeli olan çeşmeler, XVIII. ve XIX. yüzyıl tarihi Bitlis konut mimarisinin ayrılmaz bir parçasını yansıtmaktadır.

Doç. Dr. Şahabettin Öztürk tarafından, tarihi bir niteliğe olan çeşmeler bulunduğu sokak dokusu ve konut mimarisine göre, "Bağımsız Çeşmeler" grubu içinde tasnif edilmiş, cephe kompozisyonuna göre de, "Sivri Kemerli Çeşmeler" adı altında tasnif edilerek, bilimsel yöntemler ile başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk'ün titiz çalışmaları sonucunda, ne yazık ki tarihi bir niteliğe sahip olan çeşmelerin aslına uygun olmayan uygulamalar ile nasıl değiştirildiğini, köreltildiğini ve tahrip edildiğini üzümlere öğrenmekteyiz.

Çeşmelerin tipolojilerine göre tasnif edilerek, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin tek tek hazırlanarak mimari özelliklerine göre titiz ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi, çok büyük bir bilimsel hizmettir. Bu önemli hizmet, ileriki yıllarda çeşmeler üzerinde yapılacak her türlü onarım çalışmaları için de çok büyük bir kaynak olacaktır.

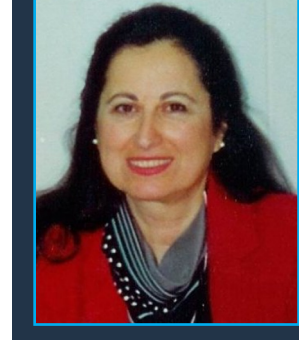
Doç. Dr. Şahabettin Öztürk tarafından tarihi çeşmelerin rölöve çalışmaları, Diyarbakır ve Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'ne "Anıt Yapı" olarak tescil ettirilerek kazandırılması çok büyük bir hizmettir. Takdire şayan olan bu önemli bilimsel çalışmaların, genç kuşaklar tarafından örnek alınması gerekmektedir. Bitlis ve İlçelerindeki tarihi çeşmeleri tek tek inceleyerek, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin çizilmesinin yanı sıra, mimari özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi veren Doç. Dr. Şahabettin Öztürk'ü bu titiz ve başarılı bilimsel çalışmalarından dolayı kutluyorum.

Bitlis ve Van Havzası'nın yanı sıra, tüm Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasında yer alan taşınmaz kültür varlıklarının korunması, incelenmesi ve her türlü çalışmanın yapılarak geleceğe aktarılması için bulunmaz bir değer olduğunu gördüğüm kıymetli meslektaşım Doç. Dr. Şahabettin Öztürk'e, bundan sonra yapacağı bilimsel çalışmalar için de sonsuz başarılar dilerim.

Prof. Dr. Oktay BELLİ

Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü

BİTLİS ÇEŞMELERİ

Van Gölü Havzası, Bitlis ayı Vadisi kenarında önemli bir yerleŖim alanı olan kadim Bitlis Ŗehri, güzel havası, suyu, doğası ile mimari, sanatsal, tarihi yönden pek ok kültürel varlıklara sahiptir. Bunlar, kaleler, camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, konutlar yanında bu alıŖmanın konusu olan eŖmeler gibi sıralanabilir.

eŖmeler, tarihsel sre iinde, kırsal kesimde olduğu gibi kentlerde de altyapı olarak su dağıtım ağı ile ilgili dŖemlerin olmadığı dönemlerde her türlü su gereksinimini karŖılayan, eŖitli özellikleri ile kimileri simgesel nitelik taŖıyan önemli kent öğeleri olmuŖtur. Aynı zamanda toplumsal aıdan iletiŖim kurma, tanıŖma, grŖme ve benzeri sosyal-kültürel yönlerden de eŖmelerin bir ara olduğunu belirtmek gerekir.

İyi nitelikli su kaynaklarının varlığı aısından olduka zengin olan Bitlis'in gemiŖinde yöneticiler ve hayırsever insanların giriŖimleri ile, su mimarisinin güzel örneklerini yansıtan, pek ok sayıda eŖme yaptırılmıŖtır. Ancak, tarihi-kültürel değerlerin korunması bilincinin pek olmadığı yıllarda, özellikle 1970 sonrası kentte plansız geliŖmenin, yeni yolların aılması-düzeltilmesi-geniŖletilmesinin ve kanalizasyon gibi altyapı alıŖmalarının ayrıca kimi eŖmelerden akan suyun evlere taŖınmasının sonucunda birok eŖme tahrip olmuŖtur.

Do. Dr. Ŗahabettin ztrk, daha önce Bitlis'le ilgili **Bitlis Evleri** ve **Bitlis Su Mimarisi** konusunda alıŖmalar yapmıŖ ve bu alıŖmalar Kültür Turizm Bakanlığı ve Bitlis Valiliği tarafından "Kültür Yayınları" kapsamında kitap olarak basılmıŖtır.

Büyük bir özveri ile yoğun emek vererek yaptığı yeni alıŖmada ise; **Tarihi Bitlis eŖmeler** konusu ok daha sistemli ve ayrıntılı bir biimde ele alınmıŖtır. Bu bağlamda, 355 tane eŖme araŖtırılmıŖ, 49 tanesi bilimsel bir yaklaŖımla incelenmiŖ, tipolojilerine göre dzenlenmiŖ, mimari özellikleri ile ilgili aıklamalara da yer verilerek, titiz ve özenli bir alıŖma ile rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri izilmiŖtir. Bu tarihi değerlerin rölöve alıŖmalarının "Diyarbakır-Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü" tarafından "Anıt Yapı" olarak tescil edilmesi önemli bir kazanım olmuŖtur.

Mimarlık Tarihi ve Kültürel Miras aısından ok nemsediğim, Bitlis iin yapılan bu değerli alıŖmalardan ötürü Do. Dr. Ŗahabettin ztrk' candan kutlar, bu doğrultuda yeni alıŖmalarının devamlılığını umarak, baŖarılarının sürekli ve gen araŖtırmacılara da örnek olmasını dilerim.

Prof. Dr. Yük. Mim. Müjgan ŖEREFHANOĐLU SZEN

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Emekli Ğretim yesi

İstanbul/2025

BİTLİS ÇEŞMELERİ

*Hak didarın görüp çeşm sevinçten zara dönmüş
Durmayıp çağıl çağıl akmış nazara dönmüş*

*Çeşm kökünden sürgülü dalda bar veren çeşme
Helke külek testiyle çarşı pazara dönmüş*

*Küçedeki bir çeşme demiş derdimi deşme
Derdi visale ermek andan bî-zara dönmüş*

*Vadilerden çaylardan derelerden nehirden
Su kıvrıla kıvrıla misali mara dönmüş*

*Kaynak göze pınar çeşm eşdeşleri çeşmenin
Ab sundukça canlıya teşneler kâra dönmüş*

*Yanaşıp avuç avuç suyu içsin gözeden
Aşk yüzünden eriyip varsa nizara dönmüş*

*Çeşme adları Hatun, Aynel Huri, Alemdar
Sultan Hava-i, Sümbül, Abdal izara dönmüş*

*Kuru, Sütü, Şorbulak, Han, Koç, Avhe, Arıdağ
Girik, Kasar, Çıktabur kervan-güzara dönmüş*

*Yapanlar abidevi Kayaş Mezra Çeşmesi'n
Gül ellerin sahibi yıkanlar hara dönmüş*

*Ah ya kayıp çeşmeler bahtsız Bali Ağa
Kitabesin bulanın yüreği nara dönmüş*

*Çeşmelerde uzuvlar lüle, musluk, oluklar
Hazne, tas, pöhrenk, nişler, çörtenler vara dönmüş*

*Kimi sivri kemerli kimisi düz atkılı
Kimi ise yuvarlak taşradan şara dönmüş*

*Süslemeler muazzam kitabeler dür-kelam
Sanatkârın hüneri sanatçün dâra dönmüş*

*Coşa gelmiş Miskini Kağızman vadisinde
Evvel Nehr-i Aras'a sonra Hazar'a dönmüş*

Sadık Miskini

KISALTMALAR

age.	Adı geen eser
agm.	Adı geen makale
Ans.	Ansiklopedi
A.S.T.	Arkeoloji ve Sanat Tarihi
ay.	Aynı Yazar
Bkz.	Bakınız
ev.	eviren
D.A.P.	Doğu Anadolu Projesi
D.İ.A.	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.S.İ.	Devlet Su İşleri
Foto.	Fotoğraf
G.A.P.	Güney Doğu Anadolu Projesi
H.	Hicri
Hız.	Hazreti
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
Km.	Kilometre
m	Metre
M.	Miladi
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
Lis.	Lisans
Mad.	Madde
S.B.D.	Sosyal Bilgiler Dergisi
S.T.Y.	Sanat Tarihi Yıllığı
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
V.G.M.A.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
VASTAM	Van Gölü Tarihi Eserleri ve Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi
VKVKBK	Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

İÇİNDEKİLER

1. Giriş.....	1
Konunun Tanımı ve Sınırları.....	1
Konunun Niteliği ve Önemi.....	1
Kaynak ve Araştırmalar	2
Materyal ve Metot.....	3
2. Bitlis'in Coğrafi Durumu ve Tarihçesi.....	5
Coğrafi Durumu.....	5
Tarihçesi.....	7
Bitlis Eski Kent Dokusu	8
Bitlis'teki Sosyal ve Kültürel Yapı	14
3. Çeşme Mimarisi.....	19
4. Tarihi Bitlis Çeşmeleri.....	21
Bitlis Merkez Çeşmeleri	21
Hatun (Han) Çeşmesi	23
Zeydan Çeşmesi.....	29
Mermer Çeşmesi.....	34
Sinan Bey (Sinan Bulak) Çeşmesi	39
Koç Çeşmesi	44
Şems-i Bitlis-i Çeşmesi.....	50
Atlar (Abdal Bulağı) Çeşmesi.....	55
Şeyh Tahir-i Gürgin-i (Medrese) Çeşmesi	61
Avhe (Ağa) Çeşmesi	66
Han Çeşmesi.....	70
Küfrevi Çeşmesi	75
İsmail Kızıldaş Evi Çeşmesi.....	80

Çıktabur Çeşmesi.....	86
Sümbül Çeşmesi.....	91
Şeyh Şahabeddin Çeşmesi.....	95
Mahallebaşı (Sokakbaşı) Çeşmesi.....	101
Ayşe Küfrefi Çeşmesi	107
Ali Çeşmesi.....	113
Alaeddin Çeşmesi.....	118
Servet Çeşmesi	123
Fuat Sezgin Evi Çeşmesi	128
Belediye Binası Çeşmesi.....	132
Alemдар I Çeşmesi	139
Kasar Çeşmesi	143
Mehmet Ali Meriç Evi Çeşmesi	147
Dört Sandık Cami Çeşmesi	153
Seyyid İbrahim Çeşmesi	157
Sütlü Çeşmesi	162
Molla Selim Çeşmesi	165
Kuru Çeşme.....	168
Şorbulak Çeşmesi	173
Alemдар II Çeşmesi.....	177
Müftüler Çeşmesi.....	182
Gazibey Çeşmesi.....	188
Alu Çeşmesi.....	192
Hacı Bali Ağa Çeşmesi	196
Girik Çeşmesi.....	198
Hacı Yusuf lar Çeşmesi.....	202
Arıdağ Köyü Çeşmesi.....	205
Bitlis Merkez Konut Çeşmeleri.....	209
Yusuf Paşa Konağı Çeşmesi.....	210
İsa Kalkan Evi Çeşmesi	213
Faik Derse Evi Çeşmesi.....	218
Ahlat Çeşmeleri.....	220
Aynel Huri Çeşmesi.....	220
Sultan Hava-İ Çeşmesi	224
Dinhavur Çeşmesi	227
Kaleiçi Çeşmesi	230
Tatvan Çeşmeleri	233

Koyluca Köyü Çeşmesi.....	233
Hizan Çeşmeleri	238
Gökçimen Köyü Çeşmesi	238
Dökük Köyü Kayaş Mezrası Çeşmesi.....	242
5. Günümüzde Yok Olan Merkez Bitlis Çeşmeleri	253
Hersan Mahallesi'ndeki Yok Olan Çeşmeler.....	253
İnönü Mahallesi'ndeki Yok Olan Çeşmeler	254
Taş Mahallesi'ndeki Yok Olan Çeşmeler	255
Zeydan Mahallesi'ndeki Yok Olan Çeşmeler	256
6. Bitlis Çeşme Mimari Özellik ve Yapısal Analizleri	257
Bitlis Çeşme Plan Tipolojisi	257
Cephe Kompozisyonlarına Göre Çeşmeler	278
Yapım Malzemesi.....	280
Bitlis Küfeki Yonu Taşı	280
Moloz Taş.....	280
Mermer	281
Kalker (Kireç) Yonu Taşı.....	281
Bazalt Yonu Taşı.....	281
Ahlat (Andezit Tüf) Taşı.....	282
Traverten Taşı.....	283
Yapı Elemanları	284
Duvarlar	284
Ayaklar	284
Tonozlar	285
Üst Örtü Sistemi.....	285
Yalaklar.....	285
Dinlenme (Oturma) Sekileri.....	286
Nişler	286
Tas (Bardak-Sabunluk) Nişleri.....	287
Hazneler	288
Pöhrenkler	289
Çörtenler.....	289
Saçaklar	290
Lüleler.....	290
Musluklar	291

Merdivenler	291
Oluklar	291
Korkuluk Duvarları	292
Tahkimat Duvarları	292
Süslemeler	293
Kitabeler.....	293
İnşa Dönemleri	293
Mülkiyet Durumları.....	294
Mülkiyeti Belediyeye Ait Çeşmeler	294
Mülkiyeti Vakıflara Ait Çeşmeler	294
Mülkiyeti Şahıslara Ait Çeşmeler	294
Mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne Ait Çeşmeler	294
Mülkiyeti Köy Tüzel Kişiliğine Ait Çeşmeler	294
Tescil Durumları	295
Uygulama Mimari Projeleri.....	295
7. Çeşme Teknik Terimleri	297
8. Değerlendirme	299
9. Sonuç.....	303
10. Conclusion	305
Kaynaklar.....	307
Özgeçmiş.....	309

KAYNAKLAR

- AKKOYUNLU, Zahide; *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Ankara, 1989.
- ADIGÜZEL, Doğan; *Manisa Çeşmeleri*, (Selçuk Üniversitesi. Basılmamış Lisans Tezi), Konya, 1989, s. 75.
- ADIVAR, Adnan; *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1982.
- ARSEVEN, Celal Esad; "Çeşme" *Sanat Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1983, s. 388,389.
- ARSEVEN, Celal Esad; "Çeşme" *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1988, s. 570-575.
- ARIK, M. Oluş; *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara, 1971.
- ASLANAPA, Oktay; *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1995.
- AYTÖRE, Ayhan; *Türklerde Su Mimarisi, I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, (Ankara, 19-24 Ekim 1959), *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1962, s. 45-69.
- BARIŞTA, H. Örcün; *İstanbul Çeşmeleri, Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi*, Ankara, 1993.
- BAYRAKTAR, Mehmet; *Bitlis'i İdris'i*, Ankara, 1991.
- BELLİ, Oktay – DİNÇOL, A. M.; *Hazine Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları*, *Anadolu Araştırmaları VIII*, Ankara, 1982, s.169-176.
- BELLİ, Oktay; *Van Bölgesinde Urartu Barajı ve Sulama Sisteminin Araştırılması*, 1989, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1991, s. 111-135.
- BEYGU, Abdürrahim Şerif; *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932.
- BİLDİRİCİ, Mehmet; *Tarihi Su Yapıları*, Ankara, 1994.
- Bitlis il Yılı*, Ankara, 1973.
- Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310/1892.
- Bitlis Vilayeti Salmamesi*, 1314.
- CAN, Yılmaz; *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara, 1995.
- ÇAL, Halit; *Niksar'da Türk Devri Esreleri*, Ankara, 1989.
- CUÏNET, Vital; *La Turquie d'Asie*, II, Paris, 1892.
- DENKTAŞ, Mustafa; *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*, Kayseri, 2000a.
- DENKTAŞ, Mustafa; *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri, 2000b.
- ERİNÇ, Sırrı-ÖNGÖR, Sami; *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul, 1981.
- ESMER, Mehmet Ali; *Avanos'un Eski Türk Evleri*, Ankara 1992.
- EVLYA ÇELEBİ; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Üçdal Neşriyat), III-IV, İstanbul, 1986.
- Görsel Temel Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1984.
- GÜZELOĞLU, Selçuk; *Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul, 1996.
- HONİGMAN, Ernst; (Çev. F. Işıltan), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 1970.
- İslam Ansiklopedisi*, "Bitlis", Mad.VI, İstanbul, 1992, s. 226.
- EYİCE, Semay; "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, C. V-II, İstanbul, 1968, s. 89,94.
- Görsel Temel Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1984.
- HELL, H.D., *Voyage en Turquie et en Perse*, 1859.
- İslam Ansiklopedisi*, C. VI, "Bitlis", Mad. İstanbul, 1992, s. 226.

- İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Vakıf Kültür Varlıklarını Koruma, Uygulama ve Araştırma Merkezi-KURAM Prof. Dr. Ahmet Refik ERSEN Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı 2023, *Geleneksel Bitlis Küfeki Taşı Sertlik ve İşlenebilirlik Raporu* (25.05.2023), No, 634, s. 1-7.
- KARAMAĞARALI, Beyhan; Ahlatlı Sanatkarlar, *Önasya*, C. 6, S. 72, 1971, s. 6,7.
- KARAMAĞARALI, Beyhan; *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992.
- KARPUZ, Haşim; *Şebinkarahisar*, Ankara, 1989.
- KARPUZ, Haşim; *Trabzon*, Ankara, 1990.
- KÖHLER, Wilhelm; *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, İstanbul, 1989.
- LYNCH, Harry Finnis; *Armenia, Travels and Studies*, II, London, 1901.
- MUTLU, Mehmet & ÖZTÜRK, Şahabettin; Ahlat Taşı'nın (Andezit Tüf) Fiziksel ve Mekaniksel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma, *T.S.E. Standart Dergisi*, 482, Ankara, 2002, s. 44-48.
- MUTLU, Mehmet; Van Gölü Çevresinde Geleneksel Ahlat Taşı ile Yapılan Eserlerin Tahrip Olma Nedenleri, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 2007, s. 314-321.
- OHSSON, Constantin; *Histoire des Mongols, Depuis Tchinguiz-Khan Jusqu'à Timour ou Tamerlan*, III, La Haye-Amsterdam, 1834.
- ÖDEKAN, Ayla; Kent içi Çeşme Tasarımında Topoloji Çözümler, *Semavi Eyice 'ye Armağan, İstanbul Yazıları*, İstanbul, 1992, s. 248.
- ÖNGE, Yılmaz; *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara, 1997.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi, Doğu Anadolu*, XIII, Ankara, 1976.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2002, Van, s. 225-235.
- ÖZTÜRK, Şahabettin & GÜZEL Eylem; Adır Çeşmesi, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, S. 12, 2004, s. 73-82.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; *Bitlis Su Mimarisi*, Uğurel Matbaası: Malatya, 2004.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek Mehmet Ali Meriç Evi, *II. Van Gölü Sempozyumu*, 2007, Ankara, s. 177-185.
- ÖZTÜRK, Şahabettin & TÖKMECİ, Kıyas; Adır Çeşmesi Çevre Düzenleme Çalışmaları, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (09-13 Haziran 2009, Van), 2010, İstanbul, s. 413-420.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Tarihi Süreç İçerisinde Van Gölü Havzası'nda Taşın Mimaride Kullanılması, *IV. Taş Sempozyumu-Geleceksel ve Modern Mimaride Uygulama-Sorunlar-Çözümler-Öneriler*, Taş, 22,23, Kasım 2012, Antalya, s. 34-39.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; *Dört Sandık Camii ve Şeyh Abdullah Bedeşani Türbesi Koruma Raporu*, Bitlis, 2013, s. 1-35.
- ÖZTÜRK, Şahabettin & BELLİ, Vedat Evren; Tarihi Bitlis Çeşmeleri, *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (25-27 Eylül 2013, Ahlat-Bitlis), İstanbul, 2014, s. 177-200.
- ÖZTÜRK, Şahabettin & TÖKMECİ, Kıyas; Bitlis Eski Belediye Binası, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* (04-07 Ekim 2011 Bitlis), Bursa, 2013, s. 145-156.
- ÖZTÜRK, Şahabettin & CANGÜLEÇ, Özgür; Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek "İsa Kalkan Evi", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* (04-07 Ekim 2011-Bitlis), Bursa, 2013, s. 208-220.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Ahlat'da Mimari Su Yapıları, *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu* (23-25 Ağustos 2012 Ahlat-Bitlis) 2013, İstanbul, s. 143-162.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Bitlis Tarihi Hatun Çeşmesi Koruma Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma, *Amisos Dergisi*, 7 (13), 2022, s. 420,430.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Bitlis Tarihi Çeşmelerinden Bir Örnek (Sokakbaşı Çeşmesi), *Van Gölü Çevresi Kültür II. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu* (11-12 Aralık 2023), Diyarbakır, 2023, s. 101-129.
- ÖZTÜRK, Şahabettin; Tarihi Bitlis Belediye Hizmet Binası'nın Restorasyon Çalışmaları ve Yeniden İşlevlendirmesi Üzerine Bir Araştırma, *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2024, İzmir, s. 1-30.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi, Doğu Anadolu*, XIII, Ankara, 1976.
- SAYAN, Yüksel; Ahlatlı Sanatkarların Yetiştirilmesi ve Türk Sanatına Katkıları Üzerine, *Müze Kent Ahlat'ın Türk Kültür Tarihinde Dünü ve Bugünü Sempozyumu Bildirileri* (IX. Ahlat Kültür Haftası, Ahlat 22-24 Ekim 1999), Van, 1999, s. 70-81.
- SAYAN, Yüksel & ÖZTÜRK, Şahabettin; *Bitlis Evleri*, Ankara, 2001.
- SERDAR, Mehmet Törehan; *Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu*, Bitlis, 1995.
- SERDAR, Mehmet Törehan; *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Bitlis, 1996.
- SERDAR, Mehmet Törehan; *Rüyalar Şehri Bitlis*, İstanbul, 2000.
- SÖNMEZ, Mustafa & AKMAYDALI, Hüdavendigar; Konya Çeşmeleri, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, Ankara, 1987, s. 135-143.
- SÖZEN, Metin; *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971.
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi; *İstanbul Çeşmeleri*, I, İstanbul, 1943.
- TUĞLACI, Pars; *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1995.
- TUNCER, Orhan Cezmi; *Diyarbakır Evleri*, Ankara, 1999.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi*, VI. VIII. XV. XX, İstanbul, 1994.
- TUNCER, Metin; "Bitlis" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 226.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi*, VI. VIII. XV. XX, İstanbul, 1994.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil; "Bitlis" *İslam Ansiklopedisi*, II. İstanbul, 1961, s. 660.
- YÖRÜKOĞLU, Ömer; *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987.